

VU Research Portal

De 'integratie' van mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse wijken

Crul, M.R.J.; Lelie, Frans

published in

Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit
2017

DOI (link to publisher)

[10.5553/TCC/221195072017007001003](https://doi.org/10.5553/TCC/221195072017007001003)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Crul, M. R. J., & Lelie, F. (2017). De 'integratie' van mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse wijken. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 7(1), 39-57 . <https://doi.org/10.5553/TCC/221195072017007001003>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De ‘integratie’ van mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse wijken

Maurice Crul & Frans Lelie

Introductie

Onderzoekers naar migratie en integratie hebben in de afgelopen veertig jaar de aandacht vrijwel uitsluitend gericht op migranten en hun nakomelingen. Die eenzijdige focus is er, ondanks dat algemeen wordt erkend dat integratie een tweezijdig proces is waarbij naast de migranten ook de gevestigde bevolking een belangrijke rol speelt (zie bijvoorbeeld: Garcés-Mascareñas & Penninx, 2016; Martinovic, 2013). Nu veel grote steden in West-Europa meerderheid-minderheden-steden zijn geworden, is er een extra urgentie om ons ook te richten op de groep zonder migratieachtergrond. In steden zoals Amsterdam of Rotterdam is onder jongeren van onder de 15 jaar nog maar een derde van Nederlandse afkomst (Crul, 2016). Zij vormen een nieuwe minderheid in steden die alleen nog maar minderheden kennen. Deze transformatie van een meerderheidsgroep naar een minderheidsgroep is wellicht een van de belangrijkste stedelijke transformaties van onze tijd. Met de hedendaagse ‘backlash’ tegen migranten en vluchtelingen wordt het steeds duidelijker dat we ons ook moeten richten op de integratie van mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken en -steden. We zien op allerlei mogelijke gebruikelijke indicatoren voor integratie alarmerende uitkomsten voor de mensen van Nederlandse afkomst. In het politieke domein neemt de steun voor anti-immigrantenpartijen scherp toe, een indicatie voor onvrede met de toenemende diversiteit. Als het gaat om sociale cohesie, zien we dat veel mensen van Nederlandse afkomst zich terugtrekken in ‘witte’ enclaves en bijvoorbeeld hun kinderen naar scholen sturen buiten hun eigen woonbuurt om te vermijden dat hun kinderen op een school komen met een hoge concentratie van migrantenkinderen (‘witte vlucht’). Als we kijken naar sociale contacten, zien we dat mensen van Nederlandse afkomst de groep vormen in de stad *die het minst omgaat* met mensen buiten hun eigen etnische groep (Crul et al., 2012).

Amsterdam en Rotterdam zijn beide steden waarin nu de meerderheid van de bevolking een migratieachtergrond heeft. We kijken in dit artikel naar een ‘vergeeten’ groep in migratieonderzoek: mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken. Wat betekent het voor mensen van Nederlandse afkomst dat zij inmiddels een minderheid vormen in superdiverse wijken in de stad? Amsterdam wordt vaak gezien als het voorbeeld van de ‘happy’ superdiverse meerderheid-minderheden-stad, terwijl Rotterdam wordt gezien als de ‘un-happy’ superdiverse meerderheid-minderheden-stad. Op basis van het TIES survey gaan we in deze bijdrage na waarom mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse wijken van beide steden diversiteit als een bedreiging

dan wel als een verrijking zien, en of het klopt dat in Amsterdam diversiteit in sterkere mate als een verrijking wordt ervaren.

Theoretisch kader: integratiematrix voor superdiverse meerderheid-minderheden-wijken

Steve Vertovec (2007) heeft het begrip superdiversiteit geïntroduceerd in zijn beroemde artikel *Super-diversity and its implications* uit 2007. Vertovec trachtte met het begrip een nieuwe realiteit in grote steden te vangen waarin een veelheid van etnische en religieuze groepen, verschillende leeftijdsgroepen en sociaaleconomische groepen naast elkaar leven op buurtniveau. Vertovec geeft in zijn werk geen duidelijke definitie van wat nu precies een superdiverse stad of wijk is. Wij vinden het belangrijk om hier preciezer af te bakenen wanneer we het hebben over een superdiverse wijk en wanneer er beter andere labels kunnen worden gebruikt, zoals een gesegregeerde wijk of een wijk die een zekere mate van diversiteit kent, etnisch of sociaaleconomisch (Crul, Schneider & Lelie, 2013; Crul, 2016). Wij denken dat het label superdiversiteit vooral een meerwaarde heeft in een wijk waarin er *geen numerieke meerderheidsgroep* meer is. Kortom, een wijk waarin alle groepen een minderheid vormen. Concreet een wijk waarin de helft of meer van de bewoners van niet-Nederlandse afkomst is. Daarnaast is de term vooral zinvol te gebruiken als het aantal minderheidsgroepen substantieel is en niet slechts twee of drie grote groepen behelst die in een soort van ‘etnische enclaves’ wonen. In de meeste meerderheid-minderheden-wijken in Nederlandse steden is dit ook het geval. Zelfs in Amsterdam Slotervaart of in de Baarsjes of Bos en Lommer, drie wijken die geassocieerd worden met de dominantie van respectievelijk mensen van Marokkaanse en Turkse afkomst, zijn die bevolkingsgroepen in werkelijkheid bij lange na niet in de meerderheid. In Slovervaart is slechts 18% van de bevolking van Marokkaanse afkomst en in de Baarsjes en Bos en Lommer is 19% van de bevolking van Turkse afkomst (Wonderen & Broekhuizen, 2012a, 2012b).

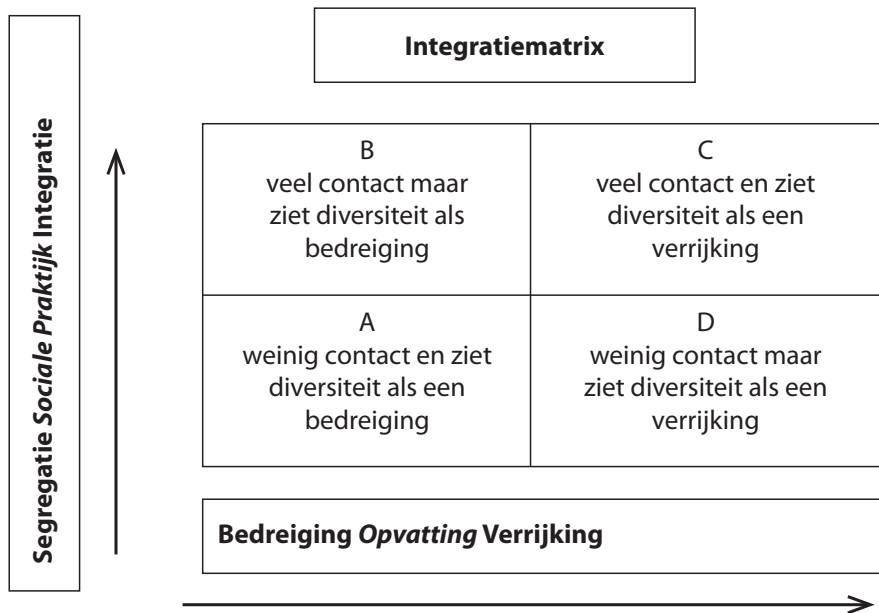
In superdiverse situaties, in de door ons gebruikte zin van het woord, is begrijpelijkerwijs het proces van integratie wezenlijk anders dan in klassieke assimilatie- of integratiesituaties. Migranten en hun kinderen integreren dan niet langer uitsluitend in de meerderheidsgroep, maar in een amalgaam van groepen en ook mensen van Nederlandse afkomst moeten in deze situatie integreren in een superdiverse context waarin zij - ook numeriek - niet meer de dominante etnische groep zijn.

Naast de vraag over de integratie van de oude meerderheidsgroep in meerderheid-minderheden-wijken is er ook de vraag of klassieke assimilatietheorieën nog wel voldoen in een tijd waarin een deel van de oude meerderheidsgroep zo openlijk afwijzend staat tegenover migranten. Het centrale idee van de klassieke assimilatietheorieën is dat de verschillen tussen de groepen over de tijd heen zullen afnemen. Dit resulteert in wat Richard Alba (2009) de ‘blurring of ethnic boundaries’ en het ‘openen van de *mainstream* voor nieuwe groepen’ noemt. De groeiende steun voor anti-immigrantenpartijen heeft laten zien dat er ook een ander scena-

rio mogelijk is. Een scenario waarin de oude meerderheidsgroep steeds scherpere grenzen trekt tussen de eigen groep en andere etnische minderheidsgroepen. We hebben het hier over mensen die zich bedreigd voelen door de toenemende diversiteit in de steden (zie voor vergelijkbare analyses in Amerika: Craig & Richeson, 2014; Danbold & Huo, 2015). Dit kan potentieel een negatieve dynamiek veroorzaken, waardoor integratie stagneert. Door de oude meerderheidsgroep wordt contact vermeden, wat ertoe kan leiden dat de integratie van nieuwe groepen juist moeizamer zal verlopen. Dit kan ertoe leiden dat groepen steeds verder uit elkaar groeien in plaats van dat over de tijd heen de etnische scheidslijnen afnemen, zoals de klassieke assimilatietheorieën voorspellen.

Veel onderzoek naar etnisch diverse wijken laat zien dat bewoners zonder migratiegeschiedenis vaak geen of weinig contact hebben met bewoners met migratiegeschiedenis in hun wijk (Beckhoven & Van Kempen, 2003; Blokland & Van Eijk, 2010; Butler, 2003; Jackson & Benson, 2014; May, 1996; Tach, 2009). Nabijheid leidt dus niet automatisch tot meer contact, meer gemengde netwerken of, nog iets ambitieuzer, tot het overdragen van sociaal of cultureel kapitaal. Op basis van deze uitkomsten wordt regelmatig geconcludeerd dat gemengde wijken niet bijdragen aan sociale cohesie en integratie. Sommige auteurs benoemen zelfs vooral negatieve consequenties van het samenleven in gemengde wijken. Er treedt verdringing op in het claimen van schaarse wijkvoorzieningen en de sociaaleconomisch dominante groep bepaalt wat in de publieke ruimte wel en niet de norm is. Als het samenleven met mensen van diverse etnische afkomst geen actieve keuze is en bewoners belangrijke voorzieningen (trappenhuis, lift of binnentuin) moeten delen, kan het juist leiden tot conflicten en het aanscherpen van etnische scheidslijnen (Tersteeg & Pinkster, 2016).

Het meeste onderzoek naar gemengde wijken is op zoek naar waarom er geen of zelfs een negatief effect van het gemengd wonen is. Echter, voor onze vergelijking is het ook belangrijk om te kijken naar verklaringen voor de groep die het samenleven in diverse wijken juist als een verrijking ervaart. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs een scenario te zijn waarin etnische scheidslijnen vervaagd zijn, het kan ook zo zijn dat mensen naar tevredenheid naast elkaar leven zonder persoonlijk contact. Wessendorf (2014) spreekt in haar studie van de Londense meerderheidsminderheden-wijk Hackney over *commonplace diversity*, waar mensen in alledaags contact *diversiteit als gegeven* of als *de norm* beschouwen (zie ook Schneider & Lang, 2014). Dat betekent niet dat bewoners per se ook persoonlijke contacten onderhouden over etnische scheidslijnen heen. Blommaert (2013) beschrijft in zijn etnografische studie over zijn eigen woonwijk in Antwerpen wat hij en anderen hebben aangeduid met de term *conviviality*, een soort 'live-and-let-live' attitude onder bewoners van superdiverse buurten. Blokland en Nast (2014) hebben het over het vullen van de ruimte ergens tussen de mythe van de *urban village* (Gans, 1962) aan de ene kant en Simmels (1903) anonieme stad aan de andere kant. Blokland en Nast introduceren het idee van *comfort zones* waarin mensen weten wat zij kunnen verwachten in interacties in buurtsituaties, zonder dat zij die acties van anderen zelf zo zouden ondernemen of zelfs goed zouden keuren. De interacties passen echter in de routine (*public familiarity*) die bij de buurt hoort en het daarmee bekend zijn geeft een gevoel van voorspelbaarheid, controle en vei-

Figuur 1 *Integratiematrix: Vier potentiële typen reacties voor mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken.*

ligheid. Blokland en Nast (2014) benadrukken het belang van vluchtige ontmoetingen in de buurt voor het thuisgevoel en gevoel van veiligheid van bewoners. Zij noemen dit een ondergewaardeerd aspect in de discussie over gemengde buurten. De belangrijkste theoretische noties die wij meenemen uit de bovenstaande literatuur zijn dat mensen zonder migratiegeschiedenis in diverse buurten de situatie van diversiteit zeer verschillend kunnen beoordelen, zonder dat hun praktijk van (niet) menging verschilt. Terwijl voor de ene groep het samenleven een verrijking is van hun leven en de diverse buurt een comfortzone is waarin zij zich prettig voelen, kan het voor een andere groep vooral negatieve gevoelens creëren die te maken kunnen hebben met een gevoel van bedreiging, verdringing en verlies van controle.

We stellen op basis van de bovenstaande theoretische inzichten een integratiematrix voor waarin er in principe vier uitkomsten mogelijk zijn: (A) weinig contact en ziet diversiteit als een bedreiging; (B) veel contact maar ziet diversiteit als bedreiging; (C) veel contact en ziet diversiteit als een verrijking; (D) weinig contact maar diversiteit als een verrijking.

Op basis van de literatuur kunnen we verwachten dat we vooral veel mensen van Nederlandse afkomst zullen vinden in de typologie die weinig contact heeft bui-

ten de eigen etnische groep. Daarvan zal een deel desalniettemin diversiteit als een verrijking zien en een ander deel als een bedreiging.

Vertrekpunt: verschil tussen Rotterdam en Amsterdam

Het vertrekpunt van het empirische deel van dit artikel zijn de mensen van Nederlandse afkomst in de stad Rotterdam. De anti-immigrantenpartij *Leefbaar Rotterdam* kreeg bij de laatste lokale verkiezingen 28% van de stemmen en de PVV kreeg bij de landelijke verkiezingen van 2017 16%. Gegeven het feit dat bijna de helft van de stemmers in Rotterdam een migratieachtergrond heeft, kunnen we aannemen dat zeker meer dan één op de drie kiesgerechtigden van Nederlandse afkomst op *Leefbaar Rotterdam* heeft gestemd. Daarmee komt op zijn minst een zekere ongemakkelijkheid tot uiting bij Rotterdamse inwoners van Nederlandse afkomst rond het thema diversiteit in de stad. In contrast, bij de laatste lokale verkiezingen in Amsterdam heeft *Leefbaar Amsterdam* maar 1% van de stemmen gehaald en in de landelijke verkiezingen van 2017 kreeg de PVV van Geert Wilders 7% van de stemmen in Amsterdam. Het sterke contrast tussen de twee steden laat de verschillende politieke reacties zien op de toenemende diversiteit. Dat gegeven is ons uitgangspunt voor de vergelijking in dit artikel. Hoe zijn die verschillen tussen de twee steden te verklaren en wat betekenen ze voor het klimaat in de stad en de omgang tussen verschillende etnische groepen?

Er zijn grote verschillen per buurt en stad in de mate waarin mensen van Nederlandse afkomst de toenemende diversiteit in hun woon- en leefomgeving omarmen of verwerpen. We bekijken in dit artikel waarom sommige mensen van Nederlandse afkomst zich bedreigd voelen in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken en waarom anderen uit dezelfde groep diversiteit zien als een verrijking. Dit doen we aan de hand van data over deze groep uit het TIES survey in Amsterdam en Rotterdam. In het TIES survey zijn mensen geïnterviewd van Nederlandse afkomst in de leeftijd tussen 18 en 35 jaar en wonend in wijken met hoge aantallen bewoners van niet-Nederlandse afkomst. In het TIES survey kunnen we een sub-sample selecteren van mensen van Nederlandse afkomst die in wijken wonen waarin de helft of meer van de bewoners van niet-Nederlandse afkomst is. Het TIES survey bevat grotendeels dezelfde integratievragen voor mensen met een migratieachtergrond als voor mensen van Nederlandse afkomst. We bekijken vervolgens of in wijken waarin veel mensen van Nederlandse afkomst diversiteit als een bedreiging ervaren, de tweede generatie respondenten van Turkse of Marokkaanse afkomst eveneens de relatie met mensen van Nederlandse afkomst negatiever beoordelen. Is er in zulke situaties sprake van een negatieve integratiespiraal? Andersom kijken we in de wijken waar mensen diversiteit voornamelijk als een verrijking ervaren of de tweede generatie bewoners van die wijk de relaties met mensen van Nederlandse afkomst ook positiever waarderen.

Methodische verantwoording: TIES data

Voor het empirische deel van dit artikel maken we gebruik van gegevens uit het zogenoemde TIES survey. TIES staat voor de ‘The Integration of the European Second generation’. In het TIES survey is in 2008 in vijftien steden in acht landen onderzoek gedaan onder bijna 10.000 respondenten in de leeftijd van 18 tot en met 35 jaar oud. In elke stad zijn 250 respondenten van iedere doelgroep onderzocht. In Nederland is dit gebeurd in Amsterdam en Rotterdam. Voor de steekproef is gebruikgemaakt van het GBA (zie voor het sample frame Groenewold, 2008). Zoals het acroniem van het project al aangeeft, zijn de tweedegeratie-respondenten de centrale doelgroep in het onderzoek. De respondenten van Nederlandse afkomst vormen de zogenoemde controlegroep in het TIES onderzoek. Op basis van de gegevens van het GBA zijn tweedegeratierespondenten benaderd naar de verhouding waarin zij gespreid over de verschillende Amsterdamse en Rotterdamse wijken wonen. In diezelfde verhouding zijn respondenten van Nederlandse afkomst benaderd in diezelfde wijken. Dat betekent dat de buurten waarin de Nederlandse respondenten zijn geïnterviewd overwegend meerderheid-minderheden-buurten zijn, omdat dit de wijken zijn waar de tweedegeratiejongeren wonen. Zowel Rotterdam als Amsterdam is een meerderheid-minderheden-stad, op het niveau van de gehele stad, dus het feit dat de tweedegeratiejongeren in meerderheid-minderheden-wijken wonen, is niet opmerkelijk. Van het totale TIES sample woont 79% van de mensen van Nederlandse afkomst die wij geïnterviewd hebben in zo’n meerderheid-minderheden-wijk. Alleen deze respondenten (381) zijn geselecteerd voor de analyse voor dit artikel.

De meerderheid-minderheden-buurten waar wij de respondenten hebben geselecteerd, zijn zonder uitzondering buurten waarin ook de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse bewoners, ondanks dat zij oververtegenwoordigd zijn, tot één van de vele verschillende minderheidsgroepen behoren. Nergens komt het afzonderlijke aandeel Turks- en Marokkaans-Nederlandse bewoners boven de 20% van de bewoners uit. De wijken zijn te karakteriseren als wijken met een grote verscheidenheid aan verschillende etnische groepen. De meerderheid-minderheden-wijken uit het TIES survey waar wij onze respondenten hebben gesampled, passen daarmee in onze bovenstaande definitie van superdiverse wijken.

In het TIES survey is een groot aantal vragen gesteld over integratie. Dat is op eenzelfde wijze gedaan voor de Turkse en Marokkaanse tweede generatie als voor hun leeftijdsgenoten van Nederlandse afkomst. Dit zijn vragen die gaan over hun beleving en opvattingen over integratie en diversiteit, maar ook over hun praktijk. Aan de hand van het TIES survey zullen we de reacties bekijken op de toenemende diversiteit van mensen van Nederlandse afkomst en van mensen van Turkse en Marokkaanse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken in de twee steden.

Tabel 1 *Verdeling op basis van interetnische contacten en de opvattingen over diversiteit in de stad onder respondenten van Nederlandse afkomst tussen de 18 en 35 jaar in meerderheid-minderheden-wijken in Amsterdam en Rotterdam*

Contact buiten eigen etnische groep	Culturele diversiteit: (Tamelijke) bedreiging	Culturele diversiteit: Maakt geen verschil	Culturele diversiteit: (Tamelijke) verrijking
Veel	1 (0%)	6 (2%)	15 (4%)
Soms	7 (2%)	16 (4%)	36 (9%)
Geen / weinig	50 (13%)	87 (22%)	150 (38%)

Bron: TIES Survey Nederland 2008

De integratiematrix: contact en opvattingen

Op basis van de antwoorden uit het TIES survey analyseren we eerst hoe de bewoners van Nederlandse afkomst in meerderheid-minderheden-wijken verdeeld zijn over de vier verschillende kwadranten van de integratiematrix uit figuur 1. In tabel 1 doen we dit voor de respondenten in Amsterdam en Rotterdam samen. We nemen daarvoor de uitkomsten voor de mate van contact buiten de eigen etnische groep enerzijds en de mate waarin zij de culturele diversiteit in hun stad als een verrijking of een bedreiging zien anderzijds. Letterlijk is de vraag in het survey: 'Ervaart U het leven met mensen van verschillende culturen in de stad als een bedreiging of als een verrijking?'

Voor beide vragen is er een vijfpuntsschaal die wij hebben gereduceerd tot drie antwoordmogelijkheden door de uiterste twee antwoorden aan beide zijden samen te voegen. De uitkomsten bevestigden wat wij eerder uit de literatuur aanhaalden: de meeste mensen van Nederlandse afkomst die in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken wonen, hebben weinig of geen interetnische contacten. De cel rechts onderaan heeft het hoogste percentage: mensen die weinig of geen interetnische contacten hebben, maar diversiteit wel als een verrijking zien. Daarop volgt het percentage in de cel daarnaast: mensen die weinig tot geen interetnische contacten hebben, maar die zeggen dat de diversiteit in de stad voor hen geen verschil maakt.

De mate van interetnisch contact is niet statistisch gecorreleerd met de opvattingen over diversiteit in de stad, oftewel meer interetnisch contact leidt niet tot andere opvattingen over diversiteit. Hieronder geven we weer hoe de integratiematrix eruit ziet voor de twee steden apart. De verschillen tussen de twee steden zijn weliswaar aanzienlijk, maar ze bevinden zich eigenlijk bijna allemaal op de as waar er weinig tot geen interetnisch contact is. In Amsterdam bevinden bijna twee keer zoveel mensen zich in het 'diversiteit is een verrijking'-cel rechts onderaan als in Rotterdam. Andersom bevinden zich twee keer zoveel mensen in het 'diversiteit is een bedreiging'-cel in Rotterdam. Daarnaast zijn er relatief meer

Maurice Crul & Frans Lelie

Tabel 2a *Verdeling op basis van interetnische contacten en de opvattingen over diversiteit in de stad onder respondenten van Nederlandse afkomst tussen de 18 en 35 jaar in meerderheid-minderheden-wijken in Amsterdam*

Contact buiten eigen etnische groep	Culturele diversiteit: (Tamelijke) bedreiging	Culturele diversiteit: Maakt geen verschil	Culturele diversiteit: (Tamelijke) verrijking
Veel	1 (1%)	31 (17%)	10 (5%)
Soms	2 (1%)	7 (4%)	16 (9%)
Geen / weinig	16 (9%)	6 (3%)	94 (51%)

Bron: TIES Survey Nederland 2008

Tabel 2b *Verdeling op basis van interetnische contacten en de opvattingen over diversiteit in de stad onder respondenten van Nederlandse afkomst tussen de 18 en 35 jaar in meerderheid-minderheden-wijken in Rotterdam*

Contact buiten eigen etnische groep	Culturele diversiteit: (Tamelijke) bedreiging	Culturele diversiteit: Maakt geen verschil	Culturele diversiteit: (Tamelijke) verrijking
Veel	0 (0%)	56 (27%)	5 (2%)
Soms	5 (2%)	9 (4%)	20 (10%)
Geen / weinig	34 (16%)	0 (0%)	56 (27%)

Bron: TIES Survey Nederland 2008

mensen in Amsterdam die veel interetnische contacten hebben en die zeggen dat de diversiteit geen verschil maakt.

In Amsterdam is er ook een licht significant verband ($p < 0,1$) tussen de mate van interetnisch contact en de mate waarin de respondenten diversiteit als een verrijking zien. In Rotterdam is het verband niet significant. We kijken in de volgende twee paragrafen naar de contacten en opvattingen apart.

Integratie: sociale contacten

We gaan in deze paragraaf wat dieper in op de interetnische contacten. We geven eerst het aandeel interetnische contacten weer van mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken in de twee steden. Voor beide steden zien we ongeveer hetzelfde patroon. Bijna driekwart van de respondenten van Nederlandse afkomst in die wijken gaat vrijwel uitsluitend om met mensen die ook van Nederlandse afkomst zijn. De respondenten in Amsterdam hebben een iets gemengdere vriendenkring ($p < 0.05$) dan in Rotterdam.

Tabel 3a *Mensen van Nederlandse afkomst in het TIES survey. Vrienden van een andere etnische herkomst*

Vrienden van een andere afkomst dan zichzelf	Geen	Weinig	Sommigen	Veel	Meesten
Amsterdam	55%	21%	16%	5%	4%
Rotterdam	59%	21%	18%	2%	0%

Bron: TIES Survey Nederland 2008

Tabel 3b *Mensen van Turkse en Marokkaanse afkomst in het TIES survey. Vrienden van een andere etnische herkomst*

Vrienden van een andere afkomst dan zichzelf	Steden	Geen	Weinig	Sommigen	Veel	Meesten
Turkse 2e generatie	Amsterdam	18%	26%	32%	19%	6%
	Rotterdam	21%	22%	39%	14%	4%
Marokkaanse 2e generatie	Amsterdam	16%	25%	39%	16%	5%
	Rotterdam	20%	25%	33%	16%	5%

Bron: TIES Survey Nederland 2008

Zetten we deze uitkomsten af tegen de Turkse en Marokkaanse tweede generatie in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken, dan zien we dat zij veel vaker een gemengde vriendengroep hebben. Slechts één op de vijf heeft *geen* vrienden van een andere etnische afkomst. Een kwart heeft voornamelijk een gemengde vriendengroep.

Hoewel de drie etnische groepen dus in dezelfde buurten wonen, hebben de tweede generatie Turkse en Marokkaanse jongeren veel vaker vrienden van een andere etnische afkomst. De etnische groep waartoe zij zelf behoren, is weliswaar twee tot drie keer kleiner dan die van Nederlandse afkomst in de buurt, omdat er zoveel verschillende etnische groepen zijn, maar toch zien we naar verhouding dat de tweede generatie veel vaker een gemengde vriendengroep heeft.

Ook als we alleen naar de etnische herkomst van de drie beste vrienden kijken, zien we een vergelijkbaar beeld van zelfsegregatie onder de mensen van Nederlandse afkomst. Van de mensen van Nederlandse afkomst in Rotterdam zijn er van de in totaal 699 beste drie vrienden maar 113 (16%) van niet-Nederlandse afkomst, waaronder 22 mensen (3%) van Turkse of Marokkaanse afkomst zijn. In Amsterdam zijn de uitkomsten zeer vergelijkbaar. Van de 738 beste drie vrienden zijn er 125 (17%) van niet-Nederlandse afkomst, waarvan 28 mensen (4%) van Turkse of Marokkaanse afkomst. Deze respondenten van Nederlandse afkomst waarover we het hier hebben, wonen in wijken waar in ieder geval 50% van hun medebewoners van niet-Nederlandse afkomst is en waar een aanzienlijk deel van de bewoners uit hun eigen leeftijdsgroep van Turkse of Marokkaanse afkomst is.

Tabel 4 *Mensen van Nederlandse afkomst in de leeftijd tussen 18 en 35 jaar. Vraag: 'Ervaart U het leven met mensen van verschillende culturen in de stad als een bedreiging of als een verrijking?'*

Mensen van Nederlandse afkomst	Bedreiging	Tamelijke bedreiging	Maakt geen verschil	Tamelijke verrijking	Verrijking
Amsterdam	4%	6%	25%	33%	32%
Rotterdam	8%	13%	35%	29%	15%

Bron: TIES survey Nederland 2008

Op de vraag of mensen van Nederlandse afkomst hun kinderen naar een school zouden sturen waar de helft van de leerlingen een migrantenachtergrond heeft (feitelijk een afspiegeling van de buurt waarin zij wonen), zegt 62% van zowel de Rotterdamse als de Amsterdamse respondenten van Nederlandse afkomst dat zij dat *niet* zouden doen. De cijfers voor de Turkse en Marokkaanse tweedegeratie-respondenten zijn precies het spiegelbeeld van dat van de respondenten van Nederlandse afkomst. Ongeveer twee derde zegt dat zij hun kind naar een gemengde school zouden sturen. Op de vraag of respondenten van Nederlandse afkomst uit zouden gaan op plekken waar ook veel mensen van niet-Nederlandse afkomst uitgaan, zegt 69% van de Rotterdamse respondenten en 62% van de Amsterdamse respondenten dat zij dat niet doen.

Integratie: opvattingen

In tegenstelling tot de mate van interetnisch contact, waarin Rotterdam en Amsterdam zeer vergelijkbaar zijn, zien we bij de opvattingen wel grote verschillen tussen de steden. Het verschil is zeer significant ($p < 0.001$).

In Amsterdam zien meer dan twee keer zoveel respondenten in meerderheid-minderheden-wijken culturele diversiteit in de stad als een verrijking dan in Rotterdam. En meer dan twee keer zoveel respondenten in Rotterdam zien diversiteit in de stad als (tamelijk) bedreigend. De respondenten die diversiteit als een bedreiging ervaren, scoren ook significant negatiever op een aantal andere vragen over hun opvattingen over diversiteit. Zo geven zij – niet onverwacht – significant vaker aan 'koudere' gevoelens voor moslims, Turken en Marokkanen te hebben. Zij vinden ook significant vaker dat mensen van niet-Nederlandse afkomst zich moeten aanpassen aan Nederlandse normen en waarden in de publieke ruimtes en dat er meer aandacht moet komen voor de Nederlandse taal. Ze zijn daarnaast significant minder vaak van mening dat er speciale maatregelen moeten worden genomen om discriminatie te bestrijden. Deze opvattingen werken ook door in hun praktijk. Zij willen significant vaker dat hun kinderen *niet* naar een school gaan met een grote populatie migrantenkinderen en ze gaan significant vaker bij voorkeur *niet* uit op plekken waar migranten uitgaan. De vraag over culturele diversiteit in de stad is dus representatief voor een veel meer omvattend negatief

gedachtegoed rond diversiteit en de interactie met mensen van niet-Nederlandse afkomst.

Samenvattend: daar waar de verschillen tussen het feitelijk gedrag op het gebied van omgang met mensen van niet-Nederlandse afkomst klein zijn tussen de twee steden, verschillen de opvattingen van de respondenten van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken over diversiteit wel aanzienlijk tussen Rotterdam en Amsterdam. Het gaat dus meer om een verschil in de opvattingen over diversiteit, een verschil in 'taste for diversity', dan om een opvallend verschil in gedrag. Het patroon in Amsterdam sluit aan bij wat Wessendorf (2014) vond in haar onderzoek naar de Londense wijk Hackney. Zij beschrijft daarin het positief waarderen van diversiteit in alledaagse situaties, zonder dat dit zichtbaar wordt in keuzes ten aanzien van de meer intieme vrienden- en kennissenkring.

Verklaring van de verschillen

Een van de veelgenoemde verklaringen voor de grote verschillen in opvattingen over diversiteit tussen Rotterdam en Amsterdam is het verschil in sociaaleconomische samenstelling van de twee steden. Enerzijds de havenstad met een grote laaggeschoolde bevolking van Nederlandse afkomst en anderzijds de stad van de financiële dienstensector Amsterdam met haar grote aandeel hoogopgeleide professionals van Nederlandse afkomst. Mensen in Amsterdam zouden daardoor economisch sterker zijn en minder te vrezen hebben van de gevolgen van migratie en globalisering (Entzinger & Scheffer, 2012). Er werken inderdaad meer mensen van Nederlandse afkomst in hoger geschoolde banen in Amsterdam dan in Rotterdam en in Rotterdam is een grotere groep van Nederlandse afkomst laag opgeleid (idem). Dit kan medebepalend zijn voor de verschillen in uitkomsten op stedelijk niveau. We bekijken echter in dit artikel de uitkomsten op wijkniveau. Het TIES survey is in hetzelfde type buurten uitgevoerd in beide steden en we hebben in beide steden alleen mensen van Nederlandse afkomst geselecteerd die in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken wonen. We vinden om deze reden dan ook geen significante verschillen in beroepsstatus tussen de respondenten van Nederlandse afkomst in deze wijken in Rotterdam en Amsterdam.

Een andere vaak geopperde verklaring is de mogelijke kwetsbare positie op de arbeidsmarkt van de mensen van Nederlandse afkomst en de daarbij horende angst voor concurrentie en het verlies van hun baan. Ook dit blijkt echter geen mogelijke verklaring voor het verschil: in Rotterdam werkt 28% van deze mensen op een tijdelijk contract en in Amsterdam 30%.

Aangezien deze vaak geopperde sociaaleconomische verklaringen voor de verschillen in reactie tussen de respondenten uit Rotterdam en Amsterdam geen effecten laten zien, zijn we vervolgens gaan kijken welke mogelijke andere verschillen in achtergrondkenmerken we kunnen vinden om de verschillen tussen de twee steden te verklaren. Een van de andere verklaringen die in de literatuur wordt aangedragen, is die van Florida (2005) over de creatieve klasse. De creatieve klasse zou toleranter zijn als het gaat om etnische diversiteit. Deze aanname

is voor ons de reden geweest om ook naar beroepsgroepen in het TIES survey te kijken en naar hun opvattingen over diversiteit. De mensen die – ongeschoolde of geschoolde – handarbeid verrichten, laten in de twee steden dezelfde reactie zien als het gaat om opvattingen over culturele diversiteit. De groep die ongeschoolde of geschoolde handarbeid verricht is van alle beroepsstatusgroepen in het TIES survey het *meest negatief* over culturele diversiteit. In beide steden is de groep die diversiteit een bedreiging noemt even groot. We vinden geen significante verschillen. Aangezien deze groep groter is van omvang in de gehele stad Rotterdam, wordt het verschil in stemgedrag op stadsniveau tussen Amsterdam en Rotterdam hierdoor deels verklaard. Echter, in het TIES survey verschilt de grootte van deze groep niet in de twee steden, vanwege de steekproef in buurten waar veel mensen met een migratieachtergrond wonen (18% in Amsterdam versus 20% in Rotterdam). Er zijn ook *geen* verschillen in opvattingen te vinden tussen Rotterdam en Amsterdam onder de groep zelfstandigen in het TIES survey.

We hebben vervolgens naar de respondenten uit de verschillende beroepen gekeken die behoren tot de ‘creatieve klasse’. We gebruiken hier de brede definitie van de creatieve klasse zoals Reijndorp (2004) die ook gebruikt: kunstenaars, ontwerpers, mensen in onderzoeksbanen op de universiteit, consultants en adviseurs. De creatieve klasse blijkt inderdaad het meest *uitgesproken positief* over culturele diversiteit. Het idee dat de ‘creatieve klasse’ meer open zou staan, wordt door onze analyses dus inderdaad bevestigd. Florida kijkt met zijn concept van de *‘creative class’* (2005) altijd naar de groep die openheid en tolerantie bevordert, maar hij kijkt niet naar de groep die dat klimaat wellicht negatief beïnvloedt. Dit zijn de mensen die een klimaat van intolerantie en geslotenheid propageren en die wellicht in de dagelijkse praktijk ook daadwerkelijk de omgang tussen groepen door hun houding en opvattingen negatief beïnvloeden. In ons onderzoek lijken dat de respondenten te zijn die voor het leger, de politie of de beveiliging werken: mensen in handhavende en controlerende beroepen. Naast mensen uit deze beroepen vinden we ook relatief veel mensen die in witteboordenbanen werken die de diversiteit in de stad als een bedreiging zien. We vinden ze in administratieve beroepen, maar ook mensen die werken in de gezondheidssector of de sociale sector. De enige grote en significante verschillen in opvattingen die wij tussen de twee steden vinden, doen zich dus voor bij mensen die in witteboordenbanen werken. Deze mensen laten zich in Rotterdam veel vaker negatief uit over diversiteit dan in Amsterdam. We hebben eerst gecontroleerd of er verschillen te vinden zijn tussen de groepen op een aantal controlevariabelen. We vinden echter geen significante verschillen tussen de twee groepen in de verschillende leeftijdscohorten (18-24; 25-35) en ook geen verschillen tussen mannen en vrouwen die mogelijk het verschil tussen de twee steden zouden kunnen verklaren.

In tabel 5 geven we de uitkomsten van de verschillende beroepsgroepen weer. We hebben de twee uiterste categorieën wederom samengevoegd, omdat de aantallen in sommige beroepscategorieën niet groot zijn.

Ongeveer de helft van de mensen die in het onderwijs, de gezondheidszorg of de sociale sector werken, of in de technische of de financiële sector in middenmana-

Tabel 5 *Mensen van Nederlandse afkomst in Amsterdam en Rotterdam in meerderheid-minderheden-wijken in midden en hogere kaderfuncties in het TIES survey, uitgesplitst naar beroepsgroepen en de vraag of zij de culturele diversiteit in hun stad als een bedreiging of als een verrijking zien*

Beroepsgroepen	(Tamelijke) bedreiging	Maakt geen verschil	(Tamelijke) verrijking
Creatieven, consultants en onderzoekers (midden- en hoger management)	4%	19%	77%
Hoger management (niet-creatieven en niet-repressieve beroepen)	16%	30%	54%
Middenmanagement: zorg, onderwijs en sociale sector	17%	28%	55%
Middenmanagement: financiële en technische sector	19%	34%	47%
Middenmanagement: administratieve sector	22%	38%	40%
Politie, security, douane, leger (midden- en hoger management)	60%	20%	20%

Bron: TIES survey Nederland 2008

gementfuncties, vinden culturele diversiteit verrijkend. Maar, anders dan bij de mensen die in de creatieve sector of in hogere managementfuncties werken, is er ook een aanzienlijke groep (ongeveer 1 op de 5) die culturele diversiteit als een bedreiging ziet. Bij de mensen in administratieve banen op middenmanagement-niveau is de groep met negatieve opvattingen ten aanzien van culturele diversiteit nog iets groter.

Als we nu kijken naar verschillen tussen de twee steden, vertonen de twee groepen die zich aan de uitersten van het spectrum bevinden in beide steden een sterk overeenkomstig beeld. Anders gezegd: de mensen in creatieve beroepen in Rotterdam zeggen niet vaker dat culturele diversiteit een bedreiging is omdat ze in Rotterdam wonen. Zij worden niet beïnvloed door het meer negatieve klimaat rond diversiteit in hun stad. Andersom laten de mensen in Amsterdam die werkzaam zijn in de handhavende beroepen zich ook niet beïnvloeden door het meer positieve klimaat ten aanzien van culturele diversiteit in Amsterdam. Dit lijken zeer stabiele groepen in hun mening over culturele diversiteit, onafhankelijk van de context waarin zij wonen.

De groepen in de middenkaderfuncties in de andere sectoren zijn echter minder stabiel. De verschillen tussen Amsterdam en Rotterdam zijn in alle drie groepen in het middenmanagement aanzienlijk. We vinden in Rotterdam vier keer zo veel mensen in de sociale sector, de gezondheidssector of de onderwijssector die diversiteit als een bedreiging zien als in Amsterdam. In de andere twee sectoren is het drie keer zo vaak. Ook aan de tegenovergestelde kant van het spectrum, het aanduiden van diversiteit als verrijking, zijn de verschillen tussen de twee steden aanzienlijk.

Maurice Crul & Frans Lelie

Tabel 6 *Mensen van Nederlandse afkomst in witteboordenfuncties in vijf beroepsgroepen, uitgesplitst naar Amsterdam en Rotterdam en de vraag of zij de culturele diversiteit in hun stad als een bedreiging of verrijking zien*

Beroepsgroepen	(Tamelijke) bedreiging		(Tamelijke) verrijking	
	Rotterdam	Amsterdam	Rotterdam	Amsterdam
Creatieve beroepen	8%	2%	73%	80%
Sociaal/gezondheidszorg/ onderwijs	33%	8%	37%	56%
Middenmanagement adminis- tratief	33%	10%	28%	59%
Financieel/technisch	33%	12%	21%	62%
Handhaving	60%	60%	20%	20%

Bron: TIES survey Nederland 2008

Tabel 7 *Mensen van Nederlandse afkomst in witteboordenfuncties, uitgesplitst naar Amsterdam en Rotterdam en de vraag of zij de culturele diversiteit in hun stad als een bedreiging of verrijking zien*

	Bedreiging	Tamelijke bedreiging	Maakt geen verschil	Tamelijke verrijking	Verrijking
Amsterdam	6%	6%	33%	21%	34%
Rotterdam	8%	23%	42%	22%	5%

Bron: TIES survey Nederland 2008

Uiteindelijk gaat het in deze drie beroepsgroepen in het survey echter niet om zeer grote aantallen respondenten. We doen daarom hieronder verdere analyses, door te kijken naar mensen in witteboordenfuncties in deze drie beroepsgroepen samen. Het verschil in opvattingen tussen mensen in deze witteboordenfuncties in Rotterdam en Amsterdam is aanzienlijk. In Amsterdam zien bijna *zes keer* zo veel mensen als in Rotterdam de culturele diversiteit van hun stad als een verrijking. Het is een significant verschil ($p < 0,01$).

Dit roept de vraag op wat deze witteboordengroepen in Rotterdam zo anders maakt dan in Amsterdam. Wederom lijken verklaringen op sociaaleconomisch terrein niet het antwoord. De mensen in Rotterdam hebben bijvoorbeeld zelfs vaker een vast contract dan in Amsterdam. We vinden ook geen verschil in het type bedrijf of de omvang van het bedrijf waar zij werken. Er is ook geen verschil in achtergrondkenmerken van de familie. In beide steden betreft het een groep die sociaaleconomisch is gestegen ten opzichte van hun ouders. Er zijn ook geen verschillen in het aandeel mensen dat van huis uit religieus is opgevoed (een derde) en het aandeel dat zich nu nog religieus identificeert (één op de vijf). De wijken waar zij wonen verschillen ook niet in de verhouding van aantallen mensen *met* en mensen *zonder* migratiegeschiedenis. De mensen in de middengroepen

in Rotterdam zeggen wel significant ($p < 0.1$) vaker dat zij in een wijk willen wonen die minder divers is. Dit geeft aan dat zij de mate van diversiteit van de wijk waarin zij wonen afwijzen.

Aangezien de sociaaleconomische positie niet verschilt en ook de samenstelling van de wijk niet verschilt, lijkt het erop dat wij de oorzaak van het verschil meer moeten zoeken in de verschillen in het klimaat in de twee steden. Het meer negatieve klimaat ten aanzien van diversiteit in Rotterdam lijkt de minder stabiele middengroep in de richting van een negatieve opvatting te trekken en in het meer positieve klimaat in Amsterdam lijkt de minder stabiele middengroep daar naar een meer positieve opvatting te trekken.

Conclusie en debat

Er is nog zeer weinig onderzoek gedaan naar mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken. Hoe staat het met hún integratie in superdiverse wijken waarin zij een numerieke minderheid vormen? De mate waarin mensen van Nederlandse afkomst in superdiverse meerderheid-minderheden-wijken het samenwonen van mensen met een verschillende etnische en culturele achtergrond als een verrijking zien, lijkt op basis van onze analyses van de TIES-data gedeeltelijk terug te voeren tot beroepskenmerken. Mensen die werken in beroepen die zich kenmerken door het creëren van nieuwe ideeën, aanpassingen en innovatie lijken de culturele diversiteit in de stad als een verrijking te zien. Mensen in beroepen die juist gericht zijn op de controle van mensen lijken de culturele diversiteit eerder als een bedreiging te zien. Aangezien de groep mensen in creatieve beroepen groter is in Amsterdam dan in Rotterdam, heeft dat een belangrijk effect op het klimaat in de stad.

De beroepsgroepen die de uitersten in dit spectrum vertegenwoordigen, zijn het meest contextonafhankelijk. Hun opvattingen ten aanzien van culturele diversiteit blijven intact, bijna onafhankelijk van het algemene klimaat van tolerantie of intolerantie in hun stad. Er zijn echter ook beroepsgroepen waar de context wel degelijk effect lijkt te hebben. Bij groepen waar de ideeën over de meerwaarde van diversiteit minder sterk verankerd zijn, kan wellicht het stedelijke klimaat een rol spelen in de richting waarin hun opvattingen zich bewegen. In een meer open en tolerant klimaat beweegt deze groep wellicht mee in een meer open richting, terwijl in een meer negatief klimaat zij zich meer negatief gaan uitdrukken. Dit suggereert dat voor een belangrijke middengroep de opvattingen over diversiteit beïnvloedbaar zijn door de omgeving waarin zij verkeren. Het is mogelijk dat dit negatieve proces in Rotterdam zichzelf nog versterkt, naarmate steeds meer mensen in dagelijkse interacties, maar ook in het lokale publieke debat, zich negatief uitlaten over diversiteit. De drempel om ook zelf dergelijke opvattingen te huldigen en uit te spreken wordt daardoor wellicht lager. Met kwalitatief onderzoek zou deze hypothese verder kunnen worden onderzocht. De belangrijkste voorlopige conclusie van dit artikel is dat er beroepsgroepen zijn aan te wijzen waar de opvattingen over diversiteit meer afhankelijk zijn van de stedelijke context. Dat is een cruciaal inzicht voor ons denken over hoe opvattingen over culturele diversi-

teit gevormd worden en ook kunnen veranderen. Dit biedt tevens de mogelijkheid voor beleidsmakers om beleid juist op mensen uit deze beroepsgroepen te richten of interventies te ontwikkelen gericht op groepen die ontvankelijk zijn om hun opvattingen aan te passen.

Er zijn echter nog twee andere typen verklaringen die in verder onderzoek kunnen worden uitgediept. Een belangrijke factor in de gevonden verschillen tussen Amsterdam en Rotterdam kan ook zijn dat het voor mensen in Rotterdam moeilijker is om te verhuizen naar voorsteden waar de etnische diversiteit minder aanzienlijk is dan in de stad. De conflicten in wijken in de periferie van Amsterdam (IJburg) of het stemgedrag op de PVV in voorsteden (Almere), laten zien dat sommige mensen van Nederlandse afkomst de diversiteit van de stad willen ontvluchten door te verhuizen. Veel mensen die in de oude stadswijken van Amsterdam wonen, hebben ervoor gekozen om in een superdiverse wijk te (gaan) wonen. Zij hebben ofwel geen probleem met culturele diversiteit of zien het juist als een verrijking. De andere verklaring die om nader onderzoek vraagt, is de invloed van de directe woonomgeving. Een woonomgeving die relatief weinig contact tussen burens vraagt en waar er door de architectuur weinig kans is op overlast, kan het samenleven tussen mensen met verschillende leefstijlen en verschillen in gezinsamenstelling makkelijker maken. Ook op dit gebied kunnen er verschillen zijn tussen de twee steden.

Uit de analyse van de TIES-data komt naar voren dat ook de mensen van Nederlandse afkomst die culturele diversiteit als een verrijking zien zelf nauwelijks een gemengde vriendengroep en kennissenkring hebben. Veel onderzoek richt zich op interetnische contacten en concludeert dat als interetnisch contact afwezig is, de integratie mislukt is. Blokland en Nast (2014) laten in hun studie in Berlijn zien dat dit wellicht moet worden geherwaardeerd. Oppervlakkig contact in de publieke ruimte kan ook een basis zijn om je prettig te voelen in een wijk. Het kan genoeg zijn om, ook als er kleine fricties ontstaan, die niet te laten escaleren, of zelfs uit te laten groeien tot conflicten tussen etnische groepen. Als een deel van de bevolking in een wijk openstaat voor oppervlakkige contacten, dan kan dat het klimaat in de wijk als geheel wellicht positief beïnvloeden. Als het contact vooral – of alleen – op onvrijwillige basis plaatsvindt – zoals bij overlast of conflict het geval is, en zeker als er ook al een grondhouding is van afwijzing van diversiteit, is de kans op grotere spanningen reëel. Nader onderzoek moet uitwijzen of de twee steden ook hierin van elkaar verschillen.

Het onderzoek *Becoming a Minority (BAM)* wordt geleid door Maurice Crul en is gefinancierd met een Advanced Grant van het European Research Council.

Literatuur

- Alba, R. (2009), *Blurring the Color Line: The New Chance for a More Integrated America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Atkinson, E. (2006), Padding the bunker: strategies of middle-class disaffiliation and colonization in the city. *Urban Studies*, 43(4), 819-832.

- Beckhoven, E. van & R. van Kempen (2003), Social effects of urban restructuring: a case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 18(6), 853-875.
- Blommaert, J. (2013), *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blokland, T. & G. van Eijk (2010), Do people who like diversity practice diversity in neighborhood life? Neighborhood use and the social networks of 'diversity-seekers' in a mixed neighborhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 313-332.
- Blokland, T. & J. Nast (2014), From public familiarity to comfort zone: the relevance of absent ties for belonging in Berlin's neighborhoods. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1142-1159.
- Butler, T. (2003), Living in the bubble: gentrification and its others in North London. *Urban Studies*, 40(12), 2469-2486.
- Butler, T. & G. Robson (2001), Social capital, gentrification and neighborhood change in London: a comparison of three south London neighborhoods. *Urban Studies*, 38(12), 2145-2162.
- Craig, M. & J. Richeson (2014), On the precipice of a 'majority-minority' America: Perceived status threat from the racial demographic shift affects white Americans' political ideology. *Psychological Science*, 25, 1189-1197.
- Crul, M. (2016), Super-diversity vs. assimilation: how complex diversity in majority-minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(1), 54-68.
- Crul, M., E. Keskiner, J. Schneider & F. Lelie (2016), The Multiplier effect. How the accumulation of cultural and social capital explains steep upward mobility of children of low educated immigrants. *Ethnic and Racial Studies*, <http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2017.1245431>.
- Crul, M. & J. Schneider (2010), Comparative Integration Context Theory: Participation and belonging in Europe's large cities. *Journal Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1249-1268.
- Crul, M., J. Schneider & F. Lelie (2012), *The European Second Generation Compared. Does the Integration Context Matter?*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Crul, M., J. Schneider & F. Lelie (2013), *Super-diversity. A New Perspective on Integration*. Amsterdam: Free University Press.
- Danbold, F. & Y.J. Huo (2015), No longer 'all-American'? Whites' defensive reactions to their numerical decline. *Social Psychological and Personality Science* March, 6(2), 210-218.
- Entzinger, H. & P. Scheffer (2012), *De staat van integratie*. Rotterdam en Amsterdam: Gemeente Rotterdam en Gemeente Amsterdam.
- Florida, R. (2005), *Cities and the Creative Class*. Routledge: New York.
- Gans, H. (1962), *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York: Free Press New York.
- Garces-Masareñas, B. & R. Penninx (2016), *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors*. Cham: Springer Open.
- Groenewold, G. (2008), Sample design. TIES survey implementation and evaluation. In: M. Crul & L. Heering (eds.), *The TIES Country Report the Netherlands*. Amsterdam: AUP.
- Jackson, E. & M. Benson (2014), Neither 'deepest, darkest Peckham' nor 'run of the mill' East Dulwich: the middle classes and their 'others' in an inner-London neighborhood. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1197-1212.

Maurice Crul & Frans Lelie

- May, J. (1996), Globalization and the politics of place and identity in an inner city London neighbourhood. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(1), 194-215.
- Martinovic, B. (2013), The inter-ethnic contacts of immigrants and natives in the Netherlands: A two-sided perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(1), 69-85.
- Peck, J. (2005), Struggling with the creative class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), 740-770.
- Reijndorp, A. (2004) *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: Nai Uitgevers.
- Schneider, J. & C. Lang (2014), Social mobility and identity formation in the Turkish second generation. *New Diversity*, 16(1), 89-106.
- Simmel, G. (1903), The metropolis and mental life. In: G. Bridge & S. Watson (eds.), *The Blackwell City Reader*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Tach, L. (2009), More than brick and mortar: neighborhood frames, social processes, and the mixed-income redevelopment of a public housing project. *City and Community*, 8(3), 269-299.
- Tersteeg, A. & F. Pinkster (2016), 'Us up here and them down there': How design, management, and neighborhood facilities shape social distance in a mixed-tenure housing development. *Urban Affairs Review*, 52(5), 751-779.
- Vertovec, S. (2007), Super-diversity and Its Implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.
- Wessendorf, S. (2014), *Commonplace Diversity: Social Relations in a Super-Diverse Context*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wonderen, J. & J. Broekhuizen (2012a), *Samenleven met verschillen in West*. Amsterdam: Verwey Jonker Instituut & Bureau Onderzoek en Statistiek (O+S).
- Wonderen, J. & J. Broekhuizen (2012b), *Samenleven met verschillen in Nieuw West*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut & Bureau Onderzoek en Statistiek (O+S).